

Az „ügynevezett” szlovákiai magyar irodalomról

CSEHY ZOLTÁN: *ARCTALANSÁG, ARCADÁS, ARCRONGÁLÁS. ÖNLÁTTATÁSI STRATÉGIÁK ÉS DISZKURZUSRETORIKÁK KISEBBSÉGI KONTEXTUSBAN*

A Csehy Zoltán értekezői életművét ismerők nem csatkozhatnak legújabb könyvében sem. Az elvárások maradéktalanul beteljesülnek, a rendkívül intenzív értelmezői nyelv csúcsra járatott, olykor már-már önjáróan működik. Ami azt illeti, a kötet egy-két el-lentmondása, ha tetszik, hibája éppen abból fakad, hogy az írásgép zabolázatlanul söpör át olyan helyeken is, ahol tán megállás kellene, és faképnél hagyja a rendkívül magabiztos elbeszélőt is. Mindez, s az ebből fakadó nehézségek jelentősen nem vonnak le a könyv érdemeiből, csupán valamennyit.

A szerző ezúttal az „ún.” szlovákiai magyar irodalom tárgyában az elmúlt csaknem másfél évtizedben keletkezett tanulmányait gyűjtötte össze (a legrégebbi 2007-es, a legfrissebb tavalyi) s szötte egybe őket monográfiába hajló narratívában. A három, cím nélküli, számozott fejezetből álló kötet középső része jelenti a kutatások origóját, amiről a terjedelem is ad némi előzetes tájékoztatást (mintegy 120 oldal [a felhasznált irodalom nélkül számolt] 225-ből). E fejezet első két tanulmánya tulajdonképpen egy, csak két részre bontva; ezekben a „szlovenszkói”, azaz az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar irodalom lírai antológiái és azok kulturális-politikai kontextusai válnak a részletekbe menő vizsgálat tárgyává [*Antológiaszerkesztési elvek és önláttatási stratégiák kisebbségi kontextusban I., ill. II.*], ezután az 1945 utáni sztálinista „lira” kerül sorra, szintén antológiákon keresztül, majd az ún. nyolcak antológiabeli jelentkezésének elemzésével zárul e szakasz. Ez a kronologikus tárgyalásmód a kötet egészére nézve már nem érvényes, hiszen a könyv első fejezetének egyetlen tanulmánya a kortárs szlovákiai magyar, kisebbségi („szlovmagy”) irodalom nyelvhasználatának tipologizálására vállalkozik. Az időrendiség megbillentése apró (a III. fejezet 4 írása főleg a középső részben tárgyalt időszakába illeszkedik), de nem jelentéktelen. Ezzel Csehy éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a kortárs tendenciáknak az „ún.” szlovákiai magyar irodalom első 40 éve nem bír(t) élő hagyománya lenni. Még abban a tekintetben sem, ahogy például Balázs Imre József beszél a regionális értelemben vett kisebbségi irodalmak értelmezhetőségéről, vagyis hogy döntés, azaz olvasási stratégia kérdése, mennyiben vesszük figyelembe az ún. kisebbségi kontextust. A szlovmagy – a kifejezést idézőjel nélküli formájában nem tartalmi kategóriaként, hanem szóösszevonásként, rövidítési céllal használom – tekintetében alig-alig van módunk választásra: az az elképesztő mennyiségű és minőségű giccs, tehetségtelenség és dilettantizmus, ami a szlovmagy önprezentációs diszkurzusokban megjelent a tárgyalt időszakokban, csírájában fojtotta el az élő hagyomány utólagos létesíthetőségét. Nem lennék meglepve, ha valaki az efféle „döntések” előtti talajrendezésnek olvasná a könyvet, leginkább a hosszú antológiatanulmányokat, amelyek olykor nyersanyagszerűen hatnak maguk is, s az első letisztázás élményével ajándékozzák meg az olvasót.

Aki viszont valamiféle definícióra vagy a „van-e...” típusú unalomig ismételt kérdésekre és megválaszolásukra számít, hogy ezek valamiképpen kiolvashatók majd a

tanulmányokból, csatlakozni fog. Tegyük hozzá, szerencsére. Csehy rendkívül megengedő annak tekintetében, hányféleképpen lehet viszonyulni a szlovagy irodalomhoz, zárszavában így foglalja össze tapasztalatait: „A szlovenszkói és a szlovákiai magyar irodalom lehet egyszerre történetileg elgondolkodtató kontinuum, irodalomtörténeti és túlélési stratégia, de lehet individuális írói életművek halmaza, melyek az összmagyar irodalmi folyamatokba belépve levetkőzik, elvesztik, esetleg a regionalizmus poétikáit megemelve áttranszformálják az ún. kisebbségi diszkurzust. Tekintheünk rá az örök hiány irodalmaként, egyfajta irodalmi »rakétakilövő-állomásként«...” A témával profeszszionálisan foglakozók számára, ahogy szerintem Csehy számára is mindez egyidőben mutatkozik [meg]: képlékennyé is válik így a jelenség, fantommá, örök „ügynevezetté” – a *szlovákiai magyar*, a *kisebbségi* terminusok elé gyakran kerül a könyvben az „ún.” melléknév –, azaz *megnevezetté* és állítólagossá egyszerre.

Ugyanakkor Csehy mégis belemegy az „antologizáló” hagyomány játékába, hiszen olyan szerzők műveinek értelmezése kerül a könyvbe, mint Kassák vagy Márai – ők képviselik azokat az előbb szóba hozott „individuális életműveket”, amelyek levetkőzik az „ún.” kisebbségi diszkurzust. De nézzük egy kicsit közelebről Márai esetét, akinek verseit Csehy értékeli a vizsgált antológiák kontextusában, és a könyv 3. fejezetében önálló tanulmányt szentel a *Zendülők* queer alapú olvasásának. Vagyis minden különösebb gond és indoklás nélkül veszi fel Márait a könyv kizárólag földrajzi-politikai alapon kijelölt anyagába. Miért érdekes ez? Ahogy azt Szegedy-Maszák is jelzi Márai-könyvében, az író már 16 évesen – azaz még a Monarchia idején – elhagyta Kassát, s oda csak egy-két hónapos időszakokra tért vissza, mielőtt (végleg) emigrált. Kassa, ahogy az közismert, ihlető forrásként, gyermek- és ifjúkori élmények színtereként, a polgári értékrend referenciatereként mindvégig ott marad Márai pályáján. Érdemes e tekintetben felidézni Szvatkó Pál 1937-es írásának egy figyelemre méltó gondolatsorát, persze tekintsünk most el a szöveget belengő esszencializmustól. Szvatkó, ahogy sokan mások, a szlovenszkóiség hangját, meghatározó szellemi irányultságát keresi, ennek kapcsán beszél Márairól, s éppen benne találja meg azt. Ez valamifajta idegenség, örök kívülállóság lenne, aminek azonban semmi köze a szlovenszkóiséghez, hanem Márai alkatának jellegzetessége. „[...] Márai a rajtunk túlnőtt szlovenszkói magyar, akiben természetesen nem kíván tudatos lenni e szlovenszkóisság – *Isten mentse tőle* [kiem. V. G.] –, mert csak emberi és egyéni vonás” – írja Szvatkó, majd tágabb kontextusban „irodalmi nyersanyagról” beszél, „amit Pestre szállítottunk”. Csehyhez is közel áll ez a felfogás, ő az „áttranszformálás” terminust használja, csupán azt teszi szóvá Szvatkónak, hogy a szlovenszkóiséget veleszületett jegyként, nem pedig konstruált diszkurzusként érti. De akkor hogyan lehetne érteni Márai vagy Kassák születésihely-alapú korpuszba helyezését? Nyugtázhatjuk: e szerzők beemelésével a szlovagy irodalom regionális irodalomná nemesedik – Mikszáth felkészül –, s a szerző által sorolt szempontok ernyődiszkurzusa lesz. Persze Márai esetében felmerülhetne egy másik kisebbségfogalom is, de a *Zendülők* queer szempontú olvasata nem lesz deleuzeiánus.

A Deleuze–Guattari-féle kisebbségi irodalom-fogalommal ugyanis maga Csehy hozakodik elő, hiszen az erre való hivatkozással nyitja a kötet első, a kortárs állapotokról szóló tipológiai vázlatát. Deleuze-éktől veszi át a nyelv négyes felosztását, amelyet meglepő módon Balázs Imre Józsefnek tulajdonít. A kevert nyelvűség [szlovák–magyar], a hibriditás, a nyelvi beszennyezettség eseteit vizsgálva jutunk el Száz Pál legfrissebb

könyvéig: Csehy ebben látja a felvetett szempont szerinti nyelvi teremtődés csúcspontját: „Kétségtelen, hogy Száz stilizálásának egyik fontos eleme a nyelvi hierarchia semmibe vétele: a közlendő és az irodalmi forma ennek megfelelően számol az idegenség egy magasabb, de rendkívüli energiákat megmozgató válfajával.” Ezekon a helyeken Csehy közel jut a deleuze-i intenzitásfogalomhoz, de nem kanyarítja erre a narratívát. Ami persze azért is érthető, mert a másik elméleti hivatkozása a könyvnek – nem „alap”-ot mondok, mert nincs kidolgozva – a de Man-i arcadás–arcrongálás párosa, amely amolyan metaforikus értelmezői keretét biztosítja a narratívának, egyáltalán, a korpusz narratívába ágyazását teszi lehetővé. (Némi malíciával teszem hozzá: pedig az arcrongálás fogalma a sírfeliratok kontextusában került kidolgozásra de Mannál.) És így persze nem lesz kidolgozva Deleuze és de Man összekapcsolása sem, talán Csehy is érzi ennek, finoman fogalmazva, nem magától értetődő voltát, így a könyv elméleti karaktere nem erős. Nem baj ez, bár személyesen egy kicsit sajnálom. Így óhatatlanul másra figyelünk, némi hiányérzettel.

Hajlok arra, hogy a könyv legnagyobb érdemét a szlovákiai magyar irodalom hiányirodalomként való bemutatása jelenti. Csehy Borsody Miklós nyomán használja a fogalmat, s a problémakör egyik eredeti megfogalmazásában az erdélyi irodalommal ütköztetve vezeti elő: „Az erdélyi identitás »transzilván volta« nem is kisebbségi létesztétika, hanem önálló önértelmezési konglomerátum. Az irodalmi tett elsődlegessége szintén az erdélyiség jellegzetes jegye, míg nem a szlovenszki irodalomban az irodalom hiányáról szóló vita a domináns”, ami leginkább a dilettantizmusról szóló kritikai diszkurzusban érhető tetten. A szlovén irodalomkritika eredeti hagyománya ez! Csehy számos idevonatkozó írást citál. A hosszan tartó dilettantizmus-vita résztvevői közt lehet említeni Szvatkót, Turczelt, de akár Fábryt is. Ugyanakkor a helyzetet bonyolítja, hogy ugyanezek a szerzők pályájuk egy-egy szakaszában áldozatul esnek a dilettantizmus csábításának, sőt, a különféle szerepidentitások felajánlásával – Fábry emberirodalma például – elő is segítik a megszülető irodalmi szövegeknek az esztétikáin túl való padlót fogását. Ezen folyamatok geneziséét kiválóan fejti fel a könyv.

Ugyanakkor joggal szabadkozik szerzőnk, amikor saját módszerére reflektál könyve bevezetőjében. Zs. Nagy Lajos híres feledés-metaforájából kiindulva (*Vers a Förtelmes Kaszálógépről*) írja, hogy könyve „*ha nem is túlélőkre vadászik* [kiem. V.G], arra kíváncsi, miként, milyen beszédmódokban lehetett és lehet beszélni kisebbségi, regionális, transzkulturális esztétikáról...” Az idézet második fele maradéktalanul teljesül, az első fele azonban nem – mert nagyon sokszor tűnik úgy, hogy túlélőkre vadászva az „irodalmi tény” (Csehy kifejezése) legapróbb megnyilvánulásait is képes kihámozni egészen gyenge szövegekből, vagy legalábbis tulajdonítani nekik olyanokat. Csehy olvasói attitűdjét rokonnak érzem a Morvay Gyula verseit olvasó Illyésével [talán nem véletlenül idézi hosszabban szerzőnk]: „[...] megesik, hogy a sok bosszantó kanyar után valami kedves kis térre bukkan az ember és megállapítja, hogy a vers különös világának teremtőjében mégis van valami ízlés, vagyis hogy a rossz vers írójában van némi tehetség, amiből még lehet valami.” Csehy legfőbb cselekedete, könyve középső szakaszában, hogy hajlandó a legrosszabb verseket is előítéletmentesen szoroson olvasni, irodalmi tendenciákba és líranyelvi hagyományokba (Petőfi, Ady, többi nyugatos, expresszionizmus, Whitman stb.) illeszteni őket. Egyik kedvencem a következő mikroelemzés: „Gazdik Róbert giccsköltészete különösen visszataszító

rózsaszín érzelgősségével [*Első szerelem* címmel románcot is írt], mely csak azokban a pillanatokban képes valamelyest verssé szerveződni, amikor a szerelmi vágy a vallásos líra himnikus hagyományaival keveredik.” De az is érdekes, ahogyan a viszonylag tehetségesebb – számomra egyébként szinte olvashatatlan – Győry Dezső tézisköltészethez való hozzájárulását méltatja: „Amennyi eredményt Győry programja a szociográfiai indíttatású tézisköltészetben hozott, legalább annyit értett az irodalom szabadságának és öntörvényűségének.” És még egy megértő mondat: „A legközelebb Ady érvényes imitálásához Ölvédi László jutott.”

Az idézetek sorjázhatók persze, de bevallom, elbizonytalanítanak az efféle szakaszok: Csehy minden szándéka ellenére nem a giccs (megszüntetve) megőrzéséről van-e szó? A giccs *becsábítása* az irodalomtudományba az irodalomtudomány artisztikus nyelvén. Ez a nyelv végig magas fordulatszámra pörög, mintha minden hatást, mozdulatot magába akarna integrálni. De akkor életképes és előremutató leginkább, amikor jelentkezik az éppen elemzett tárgynak valamiféle szövegellenállása is. Az utóbbi esetekben teljesen megfontolandóvá válhatnak Csehy rekanonizációs javaslatai Forbáth Imrével, Jarnó Józseffel vagy másokkal kapcsolatban. Még akkor is, ha nagy földrengésekre magam nemigen számítanék... [*Reciti*]

VIDA GERGELY

Eredet

MATICSÁK SÁNDOR: *A MAGYAR NYELV EREDETE ÉS ROKONSÁGA*

Maticsák Sándor a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének habilitált egyetemi tanára és tanszékvezetője. Számos önálló kötete jelent meg, amely érthető, élvezhető, de mégis kellően tudományos stílusban szól a „szélesebb befogadóréttegnek”, az ún. „művelt nagyközönségnek”: pl. *Vándorló napok. A hét napjainak megnevezése az európai nyelvekben* [2006]; *The Beginnings of Mordvin Literacy* [2017]; *A mókusbőrtől az euróig. Pénznevek etimológiai szótára* [2018]. Könyvei egyetemi segédanyagként elsősorban történelem, magyar, illetve finnugor nyelvészet szakokon hasznosíthatóak. A Gondolat Kiadó 2020-ban olyan hiánypótló művet adott ki, amely nemcsak magyartanároknak foglalja össze és elemzi a finnugor nyelvek családfáján számon tarott magyarról kialakult diakronikus képet, hanem minden olyan érdeklődőnek is segítséget nyújthat, aki behatóbban szeretné megismerni vagy tanulmányozni a rokonság kérdését, valamint a magyar nyelv eredetét és önálló életében végbement nyelvtörténeti változásait.

Az előszóban [9–12.] olvasható, hogy a kötet 8 fejezete egyfajta „nyelvészeti-őstörténeti svédasztalt” kínál, ebben a szerző felmenti magát a témakör egységes kezelhetőségének felelőssége alól, hiszen valóban nagyon szerteágazó egy nyelvről és eredetéről nyilatkozni, különösen 590 oldalon, akadémiai szinten. Nem elvárható az átlagolvasótól, hogy végig is olvassa a könyv minden oldalát, ugyanakkor az elvárható, hogy a fejezetek tanulmányozása után belássa a legfontosabb üzenetet: a magyar nyelv mintegy 300 éve komoly, tudományos [nyelv]jeszközökkel és érvek-